

פרשת שלח: עבירה להצלת המדינה

בשנת תשט"ו יצא לפועל 'מבצע צרצר', פעולה של צה"ל להחזרת מתקן ציתות לקו טלפון בשטח סוריה. הכוח נתקל במארב סורי וחמישה חיילים נלקחו בשבי. החיילים עברו עינויים קשים כדי שימסרו מידע רגיש לאויב. אחד החיילים, אורי אילן, התאבד בכלא מחשש שלא יעמוד בעינויים ויאלץ למסור מידע. לאחר השבת גופתו לארץ, מצאו בין אצבעות רגליו פתק שעליו חורר בסיכה את המשפט 'לא בגדתי'. האם מותר היה לו להתאבד רק כדי לא למסור סודות מדינה? שנים לאחר מכן, עובד בכור הגרעיני בדימונה מסר מידע רגיש לעיתונאים זרים, מידע שיש בו פגיעה חמורה בביטחון ישראל. העובד ברח לחוץ-לארץ, ולצורך לכידתו נשכרה אישה המכונה בשם סינדי שפיתתה אותו עד לתפיסתו, מעשה המכונה 'מלכודת דבש'.

בפרשת השבוע נשלחים מרגלים לארץ ישראל: "שִׁלַּח לְךָ אֲנָשִׁים וַיֵּתְרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן".¹ מדינת ישראל נמצאת באופן מתמיד באיומים ביטחוניים, ולצורך עליונותה על שכנותיה היא מפעילה סוכנים ומרגלים ברחבי העולם לאסוף מידע מודיעיני שישמור על ביטחון המדינה. אנשים אלו מתנהלים באורח חיים כפול וכשהם נמצאים בשטחי אויב עליהם להתנהג בהתאם ולא להפגין כל סממן יהודי-ישראלי. לעיתים, לצורך עבודתם והשגת מידע לביטחון ישראל עליהם לעבור על איסורים שונים. האם לצורך שמירה על ביטחון מדינת ישראל מותר לעבור על איסורים, כמו גילוי עריות והתאבדות? האם המטרה מקדשת את האמצעים? ישנם שני מקרים בהם מתוארות נשים שעברו עבירה כדי להציל את ישראל, יעל ואסתר, ונערך דיון על הלגיטימיות ההלכתית של מעשיהן.

על שלוש עבירות חמורות מצווה האדם למסור את עצמו להריגה אם מחייבים אותו לעבור עליהן, אך על יתר העבירות הוא אינו מוסר את נפשו, אא"כ ביצוע העבירה מתקיים מול עשרה יהודים, פרהסיה, אז גם על עבירות אלו הוא חייב להיהרג משום קידוש השם.

התוספות² הסבירו שמעשיה של אסתר המלכה עם המלך אחשוורוש אינם מוגדרים גילוי עריות, אף שהיא הייתה נשואה למרדכי היהודי,³ משום שאין גילוי עריות עם גוי. אך מכל-מקום מדובר על עבירה ככל העבירות בתורה. א"כ, שואלת הגמרא,⁴ כיצד הותר לאסתר לעבור עבירה עם המלך: "והא אסתר פרהסיה הואי", ולמדנו שעל עבירה הנעשית בפרהסיה יש להיהרג ולא לעבור עליה. אחד התירושים הוא: "אסתר קרקע עולם הייתה", היינו היא לא עושה מעשה אקטיבי אלא עשו בה מעשה, וכיון שהיא אינה עושה מעשה היא לא נדרשת להיהרג.⁵ יתרה מזאת, יש שהסבירו שאף שבשעת המעשה היה הדבר ברצון, מכל-מקום כיון שאסתר נלקחה בכפייה אל המלך מוגדר הדבר כחוסר מעשה.⁶

¹ במדבר (יג, ב).

² תוספות (סנהדרין עד ע"ב ד"ה והא).

³ תוספות (סנהדרין עד ע"ב ד"ה והא); מהרש"א (מגילה יג ע"א חידושי אגדות ד"ה אל). אך לדעת הרמב"ן (מלחמות ה', סנהדרין יח ע"א מדפי הרי"ף) אסתר לא נישאה למרדכי.

⁴ סנהדרין (עד ע"ב).

⁵ יש הסוברים שהגדרת 'קרקע עולם' היא הגדרה בסיסית, וגם כאשר יש רצון במעשה או במעשים הקודמים לו, כחיבוק ונישוק, מוגדר הדבר בכללו כהיתר של 'קרקע עולם', ראו: שו"ת שרידי אש (ח"ב סימן לז); שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א סימן עד).

⁶ יש הסוברים במקרה שהאישה משדלת את האיש היא אינה מוגדרת 'קרקע עולם', גם כאשר עצם המעשה הוא 'קרקע עולם'. לשיטה זו ההיתר של אסתר מבוסס על דברי המאירי (סנהדרין עד ע"ב ד"ה ויש גורסים), כיון שכל הפעולות שקדמו למעשה היו בכפייה אזי מוגדר כל המעשה כך.

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

התוספות⁷ העירו שביאור זה לא יועיל למעשיה של יעל שבניגוד לאסתר היא עשתה מעשה אקטיבי ופיתתה את סיסרא שיכנס לאוהל שלה, ודרשו חז"ל⁸ שהיא קיימה איתו יחסי אישות כדי להתיש את כוחו, וא"כ היה עליה להיהרג ולא לעבור עבירה. א"כ מה הסיבה למעשיה של יעל, שאף זכתה לשבח על מעשיה, "תְּבַרְךָ מְנַשִּׁים יְעֵל אִשֶּׁת חֶבֶר הַקִּינִי"⁹?

לפנינו שני ביאורים, שאמנם הבדל דק בניהם אך ההשלכה ההלכתית מהם היא גדולה מאוד, והם נעוצים במקרה מצער שאירע לפני שנים רבות. מדובר היה בקבוצת יהודים שהלכה לטיול. באמצע הדרך התנפלו עליהם שודדים שאיימו להרוג את כל הקבוצה. אחת הנשים הנשואות התייעצה עם בעלה והם הסכימו שהיא תמסור עצמה לעבירה ובכך תינצל כל הקבוצה. וכך היה. לאחר המעשה עלתה השאלה האם אכן מותר היה לאישה לעבור עבירה כדי להציל את כל קבוצת האנשים?

הרב יעקב ריישר¹⁰ צידד במעשיה של האישה והביא לכך ראיה מיעל שקיבלה אישור על מעשיה: "תְּבַרְךָ מְנַשִּׁים יְעֵל אִשֶּׁת חֶבֶר הַקִּינִי"⁹, שכן מעשיה היו למטרת הצלת האנשים הרבים שהיו במלחמה ולכן מותר היה לה לעבור עבירה. לדבריו, כך אפשר גם להסביר את מעשיה של אסתר שעשתה כן כדי להציל את היהודים בממלכת אחשוורוש.

אולם, דברים אלו עומדים בניגוד לדברי המשנה¹¹ שם מובא שאסור למסור אישה אחת לגויים המעוניינים לטמא אותה, אלא כל הנשים ייטמאו. כלומר, אסור לאישה למסור עצמה לעבירה כדי להציל נשים רבות, א"כ כיצד הותר ליעל לעבור עבירה כדי להציל אנשים רבים?

כאן אנו עוברים לביאור השני המבחין בין הצלת רבים להצלת כל ישראל. הרב יוסף קולון¹² הסביר את מעשיה של אסתר שהיה למטרת הצלת כל ישראל:

כי אסתר לא עשתה שום איסור ולא היה בדבר אפילו נדנד עבירה, אלא מצווה רבה עשתה שהצילה כל ישראל.¹³

לאור זאת השיג הרב יחזקאל לנדא¹⁴ על דברי הרב ריישר שצידד במעשיה את האישה שעברה עבירה חמורה להצלת אנשי הקבוצה, שאמנם היו הם אנשים רבים אבל ההיתר של אסתר ויעל הוא רק להצלת כל ישראל ולא רבים מהם:

ואסתר שאני, שהייתה להצלת כלל ישראל מהודו ועד כוש ואין למדין הצלת יחידים מהצלת כלל ישראל מנער ועד זקן מהודו ועד כוש.

הגדרה זו מובאת גם בדברי הראי"ה קוק¹⁵ שכתב שעבור הצלת כלל ישראל חובה על היחיד למסור את נפשו, כגון במלחמה, ולדבריו אף אין צריך לשם כך הוראת בית-דין כפי שעשתה יעל ללא הוראת

⁷ תוספות (יבמות ג ע"ב ד"ה ולידרוש; יבמות קג ע"א ד"ה הוא; סנהדרין עד ע"ב ד"ה והא).
⁸ הוריות (י ע"ב); נזיר (כג ע"ב); יבמות (קג ע"א). יש שהסבירו שלא מדובר על קיום יחסי אישות, ראו: מדרש (ויקרא רבה פרשת אחרי-מות פרשה כג, י); רד"ק (שופטים ה, כז); אברבנאל (שם); רלב"ג (שם); מצודות דוד וציון (שם). אך ראו: באר שבע (הוריות י ע"ב ד"ה אמר רבי) שדחה את הראיה מהמדרש. הרב יעקב עמדין (אבן בוחן, בתוך ספר מגדל עד, ס"ק יד; בהגהות היעב"ץ, נזיר כג ע"ב, ציון לכך) מסביר שיעל לא הייתה יהודייה.
⁹ שופטים (ה, כד).

¹⁰ שו"ת שבות יעקב (ח"ב סימן קיז). כ"כ: שו"ת בנימין זאב (סימן תג). ראו כן גם: מאירי (סנהדרין עד ע"ב ד"ה ויש גורסים); הרב איסר יהודה אונטרמן (שבט מיהודה, הוצאת מוסד הרב קוק, עמוד פא; בצומת התורה והמדינה ח"ג עמוד 330-332). ביחס לדברי המאירי, ראו: הרב שאול ישראלי (בצומת התורה והמדינה ח"ג עמוד 331 הערה 5).
¹¹ תרומות (פ"ח מ"ב); רמב"ם (הל' יסודי התורה פ"ה ה"ה); רמ"א (יו"ד סימן קנז סעיף א).

¹² שו"ת מהרי"ק (סימן קסז).
¹³ ביחס ליעל, המהרי"ק הביא את דברי תוספות רבינו יודא מפרי"ש, שביאר שהיו מעשיה להצלת כל ישראל. אך השוו לדברי התוספות (לעיל בהערה 7) שכתבו: "להציל ישראל" ולא כתבו את המילה 'כל'. כלשון התוספות כ"כ הרמב"ם ביחס לאסתר (פירוש על מגילת אסתר, בתרגומו של י"י ריבלין הוצאת קרינפיס עמוד מו).

¹⁴ שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן קסא).
¹⁵ שו"ת משפט כהן (סימן קמג ד"ה מיהו, עמוד שח). השוו כן לדבריו בשו"ת משפט כהן (סימן קמד אות ו).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

בית-דין.¹⁶ בכך יש לבאר את מעשיהם של פפוס ולולינוס בעיר לודקיא שמסרו עצמם למיתה¹⁷ כדי להציל את כל ישראל ולא רק את אנשי העיר הרבים.¹⁸

אמנם ניתן היה להבחין בין מקרה זה של הצלה עכשווית לכלל ישראל, בה הותר לעבור עבירה חמורה, לבין מעשיה של יעל שם המלחמה כבר הוכרעה, כפי שנאמר: "וַיִּפֹּל כָּל מַחֲנֵה סִיסְרָא לְפִי חֶרֶב לֹא נִשְׁאַר עַד אֶחָד",¹⁹ וא"כ מה העילה למעשה העבירה שעשתה?

על כך כתב הרב יעקב עמדין²⁰ שאמנם המלחמה הוכרעה אבל סיסרא עוד קיים, והשארית בחיים יכולה לגרום בעתיד סכנה לישראל, שיאסוף עוד חיילים וילחם שוב בישראל, ולכן הותר לה ליעל לעבור עבירה חמורה עבור הצלה עתידית של כל ישראל.

לאור הגדרה זו, שמותר לעבור עבירה חמורה למטרת הצלת כלל ישראל, ניתן להתיר עבירות חמורות לשמירת ביטחון המדינה, אם אכן הדבר הכרחי באופן כזה, כדברי הרב שלמה גורן: "שביטחון ישראל דוחה איסור עריות".²¹

לאור זאת נשוב למעשה ההתאבדות של אורי אילן ולדמות אותו למעשה ההתאבדות של שאול המלך, אותו הסביר הרב שלמה לוריא²² שחשש שאול שאם יקחו אותו בשבי ירצו עם ישראל להציל אותו באמצעות מלחמה ובכך ייהרגו רבים, ולמטרת הצלת כלל ישראל הוא התאבד. מכאן למד הרב יהודה גרשוני²³ שמותר לחייל שבוי להתאבד וכן מותר לחברו לתת לו כדורי רעל, אם הוא חושש שלא יוכל לעמוד בעינויים ויגלה סודות מדינה, כי לצורך הצלת כלל ישראל מותר הדבר.

לאחר המעשה בקבוצת האנשים שהלכה בדרך, עלתה השאלה האם האישה אסורה להמשיך לחיות עם בעלה, שכן מעשיה היו ברצון ובכך היא נאסרה לבעלה. הפוסקים נחלקו בדבר,²⁴ אך נבקש להציג את דבריו של הרב שלמה קלוגר²⁵ שהבחין בין מעמדה של אסתר שהייתה אסורה למרדכי, כדבריה "וכאשר אבדתי אבדתי - כשם שאבדתי מבית אבא כך אובד ממך",²⁶ למעמדה של יעל שהייתה מותרת לבעלה, שעדיין היא קרויה 'אִשְׁתִּי חֶרֶב הַקֵּינִי'. לדבריו, למרות ששתי נשים אלו עשו זאת למטרת הצלת כלל ישראל, מכל-מקום מעמדן שונה. מעשה העבירה של אסתר לא הציל באופן ישיר את ישראל, ואף יתכן והוא לא היה הכרחי להצלתם, לפיכך היא אסורה לבעלה. לעומת מעשיה של יעל שהיוו הצלה ישירה ואף היו הכרחיים לכך שע"י כך התישה כוחו ויכלה להורגו,²⁷ ולכן לא נאסרה לבעלה.

לאור הבחנה זו, יש לשקול בכובד ראש מעשים מסוג זה שרק אם אכן יוכחו מעשים אלו כהכרחיים להצלת כלל ישראל ולא ניתן להציל ללא העבירה, אזי אכן "שביטחון ישראל דוחה איסור עריות".²⁸

¹⁶ ראו את הערת הרב משה שטרנבוך (בתוך: שו"ת שרידי אש, ח"ב סימן לד) שניכר מדבריו שלא עמד על הבחנה זו בין רבים לכלל ישראל.

¹⁷ תענית (יח ע"ב).

¹⁸ רבינו חננאל (פסחים נ ע"א); שו"ת משפט כהן (סימן קמג ד"ה ומעובדא). אך ראו: שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן קעד) שביאר שההצלה הייתה עבור הרבים בלבד.

¹⁹ שופטים (ד, טז).

²⁰ הגהות היעבי"ץ (נזיר כג ע"ב).

²¹ משנת המדינה (עמוד 143-141).

²² ים של שלמה (בבא קמא פ"ח סימן נט).

²³ קול צופיק (עמוד רטז-רכ).

²⁴ יש שהתירו לבעלה, ראו: שו"ת בית יעקב (סימן לט). ויש שאסרו לבעלה, ראו: שו"ת מהרי"ק (סימן קסז); שו"ת שבות יעקב (ח"ב סימן קיז).

²⁵ חכמת שלמה (אבהע"ז סימן קעח סעיף ג).

²⁶ מגילה (טו ע"א).

²⁷ רש"י (הוריות י ע"ב ד"ה נתכוונה; נזיר כג ע"ב ד"ה תבורך).

²⁸ משנת המדינה (עמוד 143-141).